

Plaček, Miroslav

Povrchový průzkum méně známých sídel šlechty rakouského horního Podolí

Archaeologia historica. 2009, vol. 34, iss. [1], pp. 683-693

ISBN 978-80-7275-079-5

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140834>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

F.

STAVBY

Povrchový průzkum méně známých sídel šlechty rakouského horního Podují

MIROSLAV PLAČEK

Abstrakt: Povrchové průzkumy deseti středověkých hradů a hrádků víceméně doplňují knihu G. Reichhalter a K. a T. Kühnreberů Burgen Waldviertel und Wachau. Jde převážně o terénní a situační náčrty lokalit, které nebyly dostatečně publikovány. Výsledky potvrzují závěry, že na obou stranách hranice se vyskytují jak kamenné hrady, tak objekty hrádků a tvrzí v provedení ze dřeva a hlíny. V Rakousku jsou však většinou o něco starší. Důvodem je jistý předstih ve vývoji a postavení šlechty v Podunají, přetrvávání dřevohlinitých zeměpanských hradů na Moravě ovlivňovala tradice. Recepti obytných věží, štítových zdí a hranolových a polygonálních bergfritů na Moravě zčásti kompenzovalo užití válcových věží ve Waldviertelu sousedícím s českými zeměmi.

Klíčová slova: Opevněné sídlo – hrad – hrádek – dvůr – šlechtický rod – obytná věž – bergfrit.

Surface Research into Some Lesser-known Aristocratic Settlements in the Upper Danube Basin, Austria

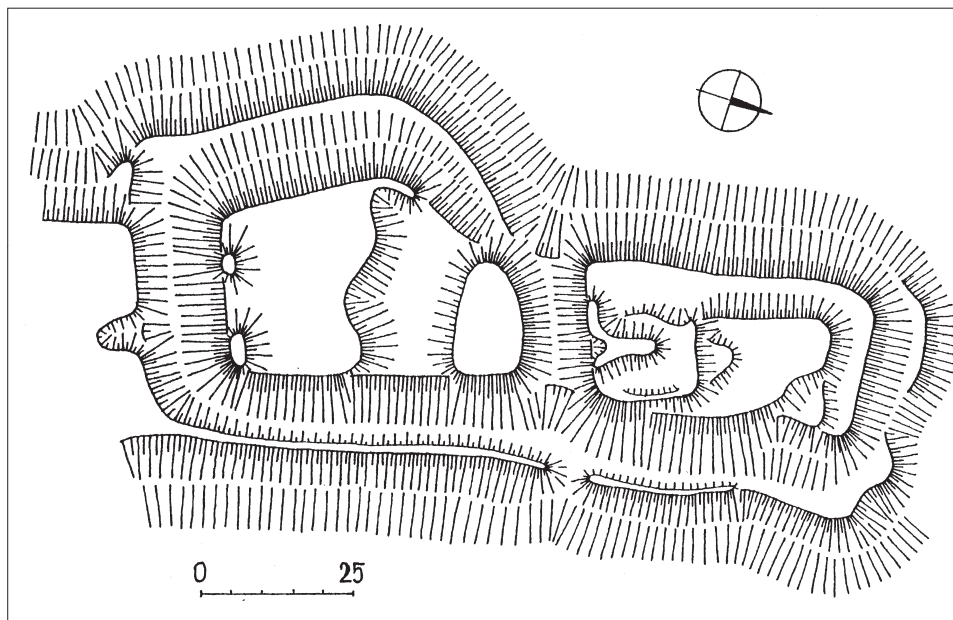
Abstract: Surface research into 10 mediaeval castles and small castles supplements the book Burgen Waldviertel und Wachau by G. Reichhalter and K. and T. Kühnreber. The outcome of the research consists largely of terrain analyses and situation drafts of locations that are yet to be published in their full scope. The results confirm assumptions that there were both stone castles and smaller castles and strongholds of wood and clay on either side of the border. Those in Austria are, however, slightly older; this arises out of advances in the evolution and status of the nobility in the region of the Danube Basin. The endurance of wood-clay castles in Moravia was influenced by local traditions. The adoption of residential towers, gable walls and prismatic and polygonal bergfried towers in Moravia was partially offset by the use of cylindrical towers in Waldviertel, neighbouring on the Czech lands.

Key words: Fortified settlement – castle – small castle – court – noble dynasty – residential tower – bergfried.

Výtečná publikace trojice rakouských badatelů o opevněných sídlech Lesní čtvrti (Waldviertel) Dolních Rakous (Reichhalter–Kühnreber K. und T. 2000) sice vyčerpávajícím způsobem zachycuje a popisuje všechny dosud známé lokality, ale autoři ji vybavují plány jenom těch, na nichž zůstaly výraznější pozůstatky zdíva. U části objektů zachovaných v reliéfu využili existujících terénních náčrtů především H. Schad'na (1953). To otevírá pole pro předložení některých výsledků terénní prospekce, kterou autor článku od roku 1968, i když s vynucenou devatenáctiletou přestávkou, prováděl. Důvodem byla zjevná ovlivnění určitých kulturních sfér, která vyplývala z všestranných kontaktů zemí na obou březích Dyje, ale nakonec i okolo česko-rakouské hranice, a snaha po korelaci a konfrontaci našich a rakouských středověkých opevněných sídel (srov. Plaček 1991; 1992; 2003; 2005).

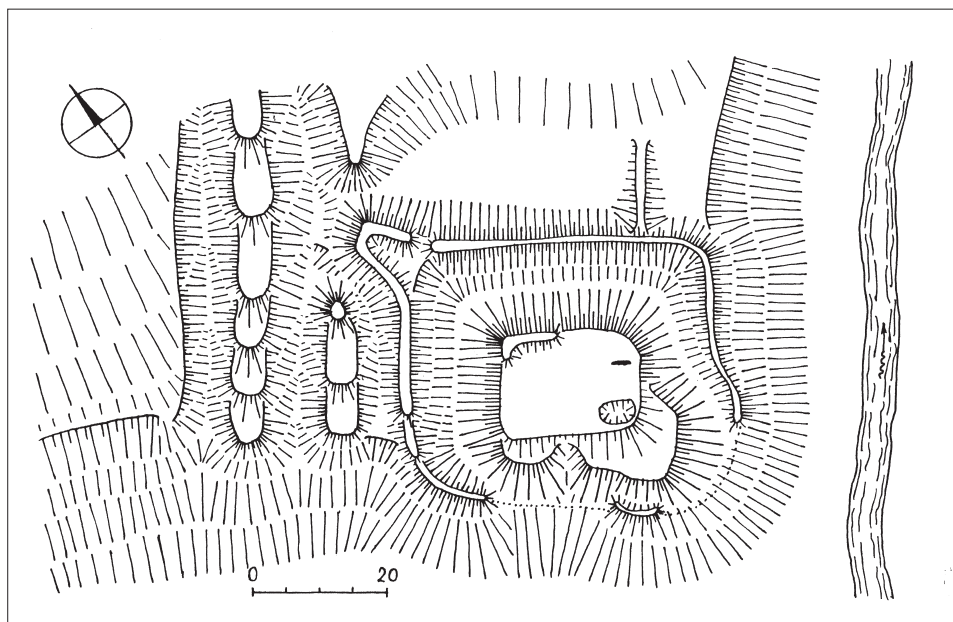
Z pojednaných lokalit nejvýše na toku Dyje leží bývalý hrad v lesní trati Burgholz u Meires. Rozlehlé dvojdielné sídlo bez viditelných stop po vystupujícím zdivu, které však nemůžeme vyloučit, využilo ostrožnu nad potokem Gansbach. Předhradí lichoběžníkového půdorysu (48×31 m) za šíjovým příkopem obtácel i po bocích příkop a násep, které na východě a severu původně lemovaly také jádro. Plochu předhradí přetíná široká umělá sníženina, na jižním okraji jsou zbytky štítového valu. Obdélné jádro (46×23 m) leží za dalším příkopem a v jeho čele je pahorek po rozměrné stavbě, vedle níž se podél hrany svahu táhl zřejmě vstupní příhrádek, jenž na severu asi pokračoval jako parkán. I když z lokality údajně pochází zlomky keramiky z 11. a 12. století, nelze vyloučit vznik až okolo roku 1200, neboť v roce 1232 se uvádí predikát Friedricha „de Moeres“. Později hrad uděloval vévoda jako zeměpanské léno a v roce 1474 byl dobyt a zničen. Až po polovině následujícího století ho nahradil zámek v obci (Reichhalter–Kühnreber K. und T. 2000, 424–425).

Jiného charakteru bylo sídlo Eislab (Aislab), ležící při rozšířeném vyústění rokle Eisgrabenholz na strmém, ale nevysokém výběžku bezprostředně u levého břehu Dyje severně od Oberedlitz. Bylo podstatně skromnější a jednoduché, možná dílem uměle dosypané a obklopoval je obdélník příkopu a náspu. Na nejvíce exponované, severní straně vybíhala z valu

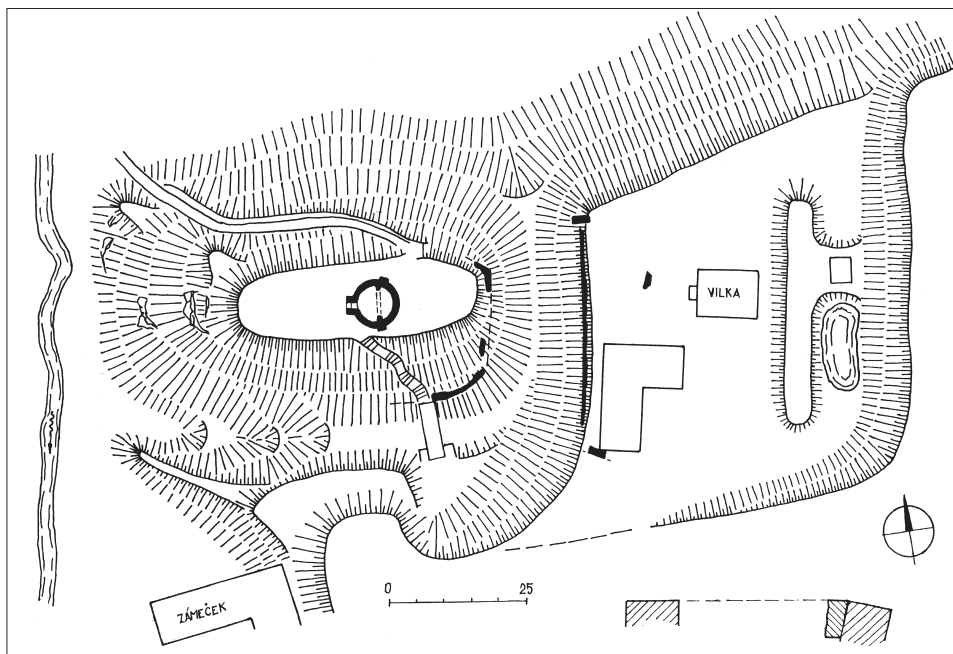
Obr. 1. Meires (Burgholz), terénní náčrt reliéfně dochovaného hradu.

Abb. 1. Meires (Burgholz), Geländeskizze der reliefartig erhaltenen Burg.

Obr. 2. Eislab, terénní skica reliéfu sídla u Oberedlitz (k. ú. Peigarten).

Abb. 2. Eislab, Geländeskizze des Reliefs des Sitzes bei Oberedlitz (Katastergebiet Peigarten).

Obr. 3. Gilgenberg, situační náčrt původního hradu.

Abb. 3. Gilgenberg, Lageplan der ursprünglichen Burg.

Obr. 4. Gilgenberg, pohled (zleva) na kopec hradu s kaplí, zámeček a dvůr od G. M. Vischera z roku 1672.

Abb. 4. Gilgenberg, Blick (von links) auf den Burghügel mit Kapelle, kleinem Schloß und Hof von G. M. Vischer aus dem Jahr 1672.

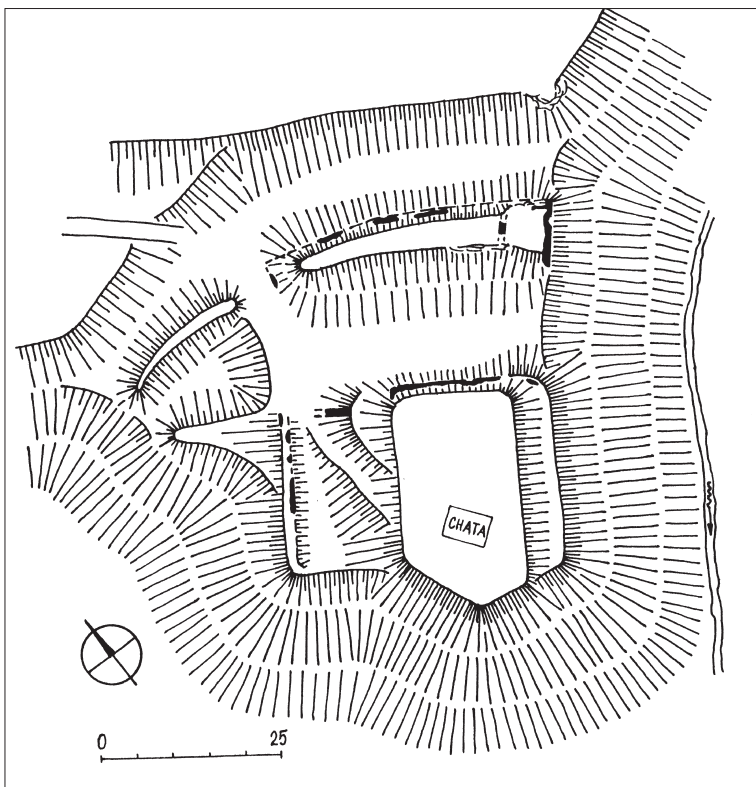
hranatá sypaná bašta a také tam jsou jako příkopy využity přívalové strže. Z útržku amorfního zdva na ploše lokality (21×16 m) se dá soudit na zděné provedení, přičemž v jižním nároží je prohlubeň po nějaké, možná věžovité stavbě. Blízká osada se připomíná v roce 1230, ale teprve v roce 1369 je znám man „von Aislab“, příslušný k ličovskému (Litschau) hrabství (Plach 1977; Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 381). Sídlo zaniklo snad v důsledku husitských válek, neboť víme o taženích husitů a dokonce o jejich porážce u Waidhofenu v roce 1431 (Petřin 1984, 14–16).

Nepochybným zděným hradem byl Gilgenberg. Jeho dvojdílná rozměrná dispozice zaujala krátký a relativně nízký výběžek do údolí Slavonického potoka (Feinitzbach) severovýchodně od Waldkirchenu/Thaya. Nepatří k těm nejstarším, neboť ve zmínce z let 1250/1260 se jmenuje pouze „mons St. Egidii“ nazvaný podle kaple na vrcholu. Hrad nepochybně existoval roku 1329, kdy se po něm psal Niklas Pillung z Gilgenbergu. Změny majitelů od 15. věku a tehdejší války stavu hradu neprospěly a patrně zpustl o dost dříve, než když se v roce 1576 uvádí jako pustý (Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 397–398). Pillungové byli rodem, o jehož kontaktech s moravskou šlechtou svědčí nejen skutečnost, že Markéta z Gilgenbergu byla postupně manželkou Smila z Pernštejna († po 1390), Bernarta z Cimburka († před 1406) a nakonec se jako žena Konráda Krajíře z Krajku (již v roce 1407) vrátila do kraje svého mládí. Pillungové byli spřízněni i s jinými moravskými rody (Barbora byla v roce 1390 ženou Smila z Kunštátu a Boleradic) a drželi statky na jihozápadní Moravě (Pilnáček 1930, 355–356).

Přibližně oválné jádro hradu (cca 50×30 m) vymezovala zeď založená ve svazích kolem dnešní, podstatně menší plošiny. Na ní dnes pouze stojí snad raně barokní centrála kaple sv. Egidia (Jiljí; Dehio 1990, 269). Jádro od okolí na východě a jihu odděluje 17 m široký a 9 m hluboký příkop, jehož kontreskarpna na straně předhradí byla vyzděna. Plošně rozlehlé předhradí (42×50 m) zhruba kosočtverečného tvaru je dnes urovnáno a zastavěno usedlostí a historizující vilkou. Z hradby východního čela se zachovalo široké valové těleso, před nímž po bývalém, 17 m širokém příkopu zůstalo jezírko. Nad ním se do značné výše (5 m nad korunou valu) tyčí vnější stěna příkopu, což je důsledek stoupajícího terénu. Zajímavý je hospodářský dvůr jižně od předhradí, jemuž se bohužel nedostává památkové péče, kterou by zasluhoval. Pod ním, v rovině při potoku, stojí na hákovitém půdorysu zámeček z poslední čtvrtiny 16. století.

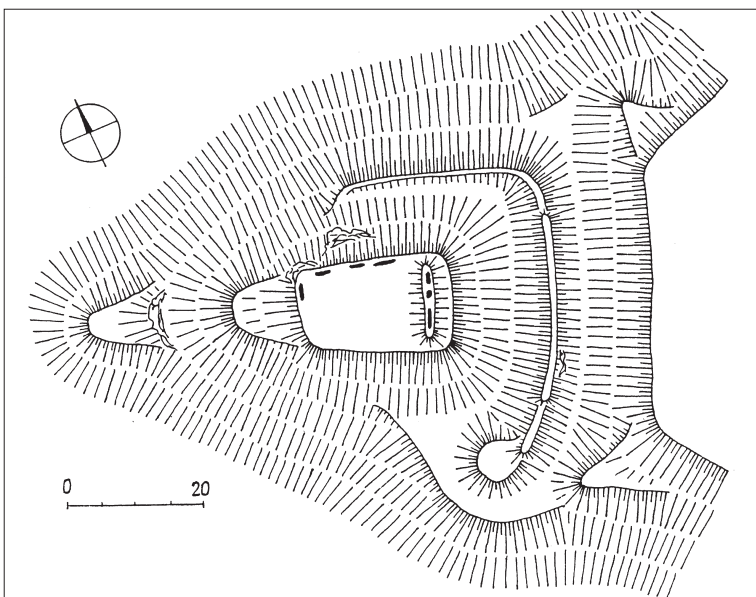
Zajímavým sídlem na krátkém výběžku z okraje vysoké terasy na levém břehu Dyje byl hrad Neuhaus, díky poloze proti vsi Hohenwart zvaný též Hohenwartstein. Utváření terénu předurčilo rozvrh s malým vstupním předhradím po straně pětibokého jádra. Rozevírající se přístupovou šíjí přetínaly dva příkopy a mezilehlý, na západě zakřivený obezděný štítový val, jehož opačný konec zajišťoval zděný obranný objekt. Cesta do předhradí vedla z úbočí dnem příkopů a průchodem ve vložené přehradě a pak předhradím šikmo vzhůru do jádra. V jeho urovnaném povrchu nejsou stopy po zástavbě, k níž dnešní dřevěná lovecká chata přirozeně nepatří, ale existenci stavení v prostoru snížené terasy na východě nelze vyloučit. Písemné zprávy hrad zachytily jen nepřímo. Po Hohenwartu se roku 1343 psala drobná šlechta, v roce 1385 se mluví o hradisku u Thures, k roku 1400 zmíněné jméno „Newhaws cze Hohenwartstain“ může být spojeno s obnovou, neboť keramika život na hradě datuje od 13. do 15. století (Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 175–176).

Na ostrožně nad soutokem Moravské Dyje a Hafnerbachu se nalézá reliéf jednodílného hradu spojovaného s Grossau, snad se zaniklou osadou „minori Grassaw“, jejíž pozůstatky se nacházejí v lese před sídlem. V roce 1204 se po Grossau píše Lintfrid, ale protože u farního kostela v dnešní vsi se nacházejí stopy druhého sídla, nelze s úplnou jistotou rozhodnout po kterém. Roku 1360 se jmenují oba objekty (haus und gesezz) a hrad byl možná již v roce 1419 opuštěný, neboť osada před ním již neexistovala (Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 288–289). Výběžek hradu je od krajiny oddělen zdvojeným příkopem a mezilehlý násep ho obtáčel i na severu a vymezoval nevelkou plošinu i na jihu. V čele hradu (23×14 m) je rozesutý val, zřejmě pozůstatek štítové zdi a amorfni

Obr. 5. Neuhaus (Hohenwartstein), terénní náčrt pozůstatků hradu u Thures.

Abb. 5. Neuhaus (Hohenwartstein), Geländeskizze der Überreste der Burg bei Thures.

Obr. 6. Grossau, terénní skica situace zbytků sídla západně od vsi.

Abb. 6. Grossau, Geländeskizze der Lage der Reste des Sitzes westlich vom Dorf.

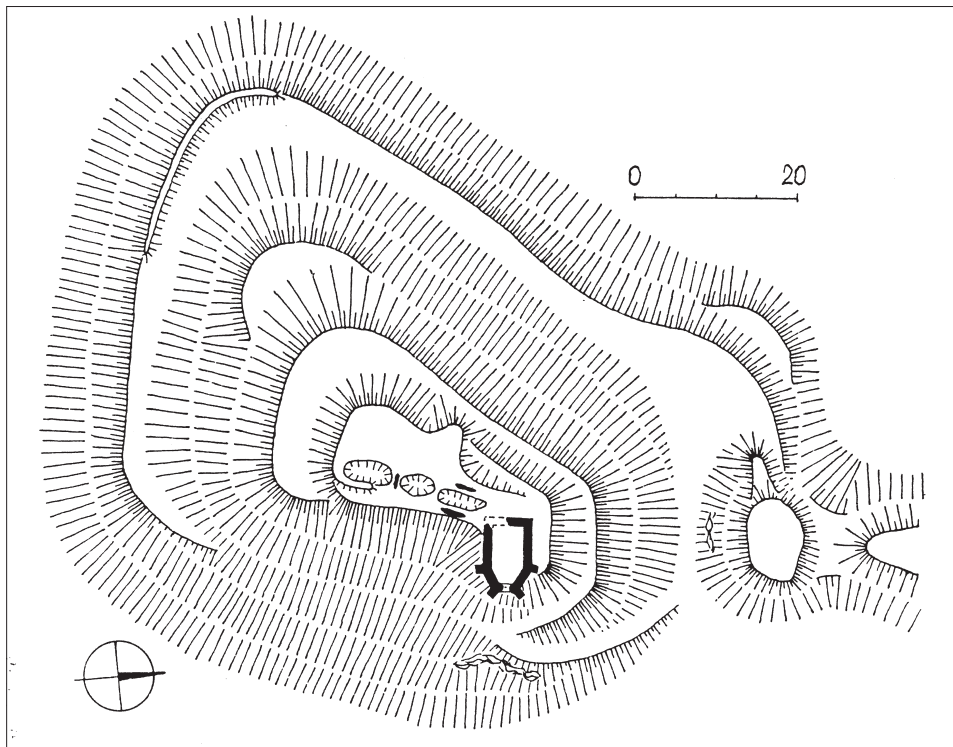
zdivo po obvodové hradbě je zřetelné i na severu a západě. Stupňovité výběžky klesající k západu asi nebyly využity.

Publikován nebyl ani rozvrh hrádku na ostrém návrší nad Alt Drosendorfem, který lze považovat za předchůdce hradu a města založeného na přelomu 12. a 13. století na ostrožně v záhybu Dyje. Hrádek byl zřejmě sídlem manů příslušných k Perneggu, kteří spravovali osadu s farním kostelem pocházejícím již z doby okolo roku 1100. Po zřízení hradu a města byl hrádek opuštěn (nejpozději zanikl při obléhání města Přemyslem Otakarem II. v roce 1278) a na jeho ploše ve 14. století vystavěli kapli sv. Jana Křtitele, jejíž ruina je dodnes patrná (Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 80–82). Kopec hrádku je od pokračujícího hřebene oddělen uměle upravenou rozsedlinou, na jejíž středový pahorek navazuje dolní okruh valu, po němž zůstala terasa. Protáhlou dispozici jádra (29×10 m) těsně obíhá horní stupeň terasy, který asi sloužil přístupové stezce. Horní plochu člení řada tří depresí, přičemž první ohraničují fragmenty zdiva, o němž však bez výzkumu nelze rozhodnout, zda patřilo k obytné budově hrádku, nebo ke stavbě související s kaplí.

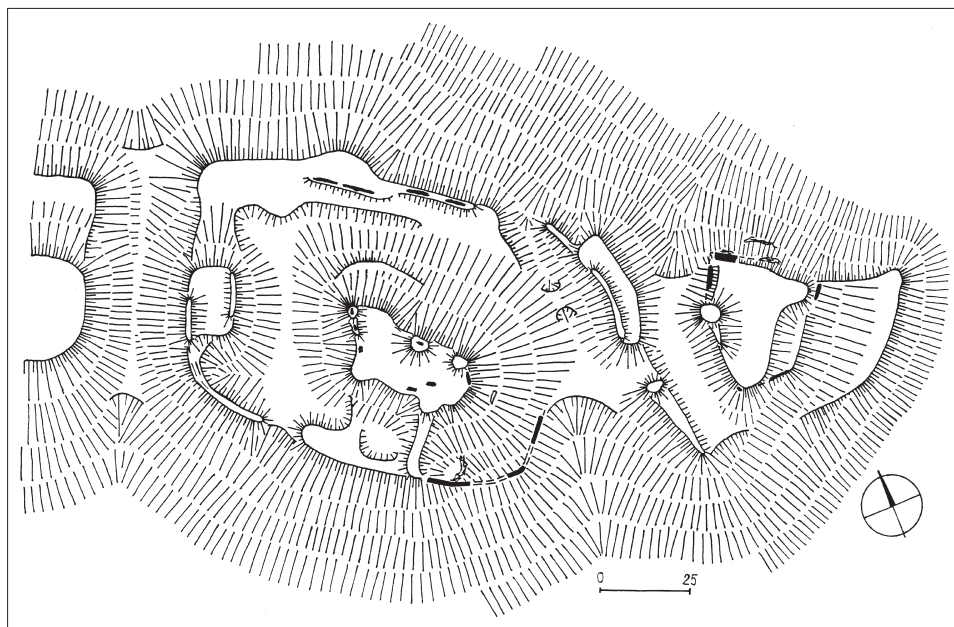
Značně rozlehlou plochu na dlouhém a strmém terénním jazyku zabírá reliéf zřízení hradu Tyrnau (Thürnau, česky Trnava a též Dírná) přímo nad farní vsí Unterthürnau (Krahe 1999, 773). Vesnice leží těsně před vtokem Dyje na naše území a z toho se také odvíjejí vztahy, které měl místní šlechtický rod k Moravě. Jeho příslušníci vstupovali do služeb českých panovníků, usazovali se na výsluhách na jihozápadní Moravě, kde stavěli i nová sídla, např. Frejštejn a Budeč. Z nich pocházejí páni z Myslibořic a Miroslavi a ženu z jejich rozrodu – Heilwidu – zřejmě pojal za manželku markrabě Vladislav Jindřich (Plaček 1997; Wihoda 2007, 175–181). Podle Tyrnau se psali od roku 1175, ale teprve ve zmínce z let 1375/1380 se výslovně uvádí hrad. Rakouští badatelé soudí na vznik předního hradu nejdříve v pozdním 13. století, zadní hrad nedatují (Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 83), ale důležitost rozrodu s erbem tří leknínových lupenů takové pozdní datování neumožňuje. V období předhusitských záští a loupežení byl hrad zapojen do rozbrojů a před rokem 1409 na něj Žižka s jinými osobami nesl zboží uloupené kramářům. Podobná činnost se týkala i jiných opevněných míst v okolí, třeba hradů Karlsteinu a Kollmitze (Kalný 1993, 50; též Pekař 1935, 26, pozn. č. 336 na s. 213, pozn. č. 1 na s. 220; srov. AČ, 65–68, 71 a 75 č. 48/1, 48/2 a 48/3). V husitských válkách byl hrad nejspíše poškozen a zanikl asi po polovině 15. století.

Hrad je značně výškově diferenciován. Jako nejstarší se jeví zadní díl na pětiúhlém konci jazyka, který je od stoupajícího hřebene oddělen dvojitým příkopem. Mezilehlý val na způsob již zmíněného Neuhausu hrál zřejmě úlohu štítu, byl osazen obránci a nelze vyloučit jeho obezdívku. Také je přerušen průchodem, do něhož mohla vést cesta ze severního úbočí. K příčné štítové přehradě se na jižním konci připojoval terénní stupeň, který lemoval jádro i na východě. Plošinu jádra o největších rozměrech 35 a 31 m vymezovala hradba 2 m silná, v čele je pahorek po možné věži a palác zřejmě stál na jihovýchodě. Velkým problémem hradu byl kopec před hradem. Vrcholek vzdálený pouhých 65 m od jeho čela byl zhruba o 15 m výš a odtud byl hrad jako na dlani, a tudíž snadno ohrožitelný. Proto vrcholovou plochu (37×16 m) zabrala dispozičně neidentifikovatelná zděná zástavba a zároveň vznikla rozsáhlá zděná ohrada kolem kopce. Byl do ní začleněn i mohutný bolwerk na severozápadě, jenž se vypínal mezi uměle upravenou ohromnou rozsedlinou a 28 m širokým a 7 m hlubokým šijovým příkopem. Zčásti zřetelná okružní hradba celého velkého předhradí obíhala po svahových stupních, jen na severu se táhla terasa dostatečně široká pro několik stavení. Tudy také procházela cesta k zadnímu hradu. Úboční cesta však musela nejprve překonat první šijový příkop a vstoupila branou v dolní ohradě do velkého předhradí. Jeho akropole nebyla kvůli utváření terénu do hlavního komunikačního schémata zapojena a byla dostupná ze zvýšené terasy na jihozápadě.

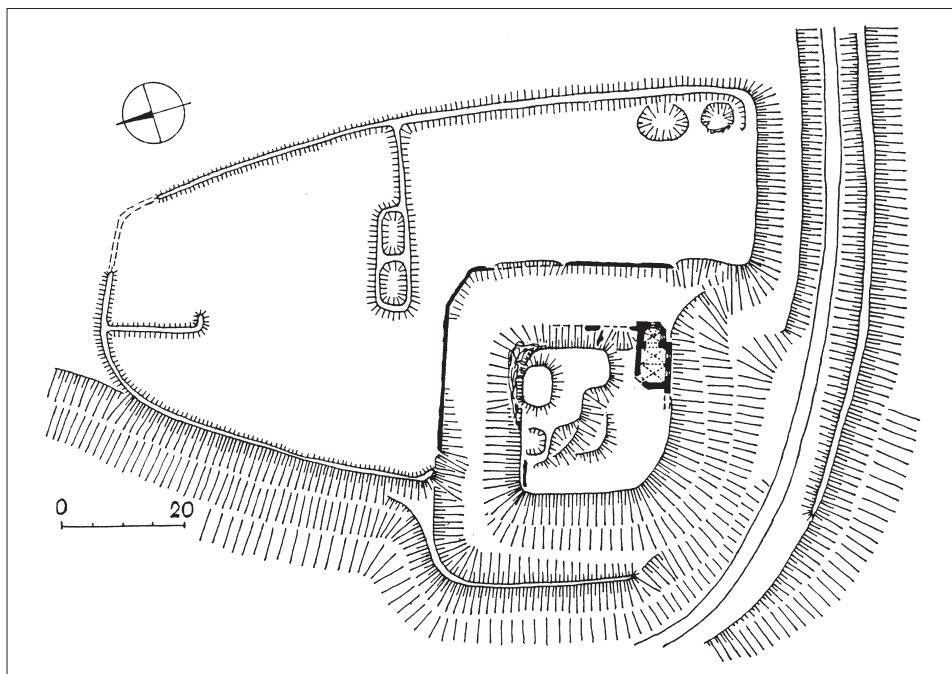
Opevněné sídlo zvané Gaber má podle našich kritérií charakter tvrze. Zaujalo ohyb nízké náhorní terasy nad stejnojmenným potokem, který protéká i pod hradem Tyrnau, za nímž zleva ústí do Dyje. Oproti plošině se tvrz vymezila obezdným příkopem, který je valem

Obr. 7. (Alt) Drosendorf, terénní náčrt hrádku s ruinou kaple sv. Jana Křtitele.
 Abb. 7. (Alt) Drosendorf, Geländeskizze der Burg mit Ruine der Kapelle St. Johannes der Täufer.

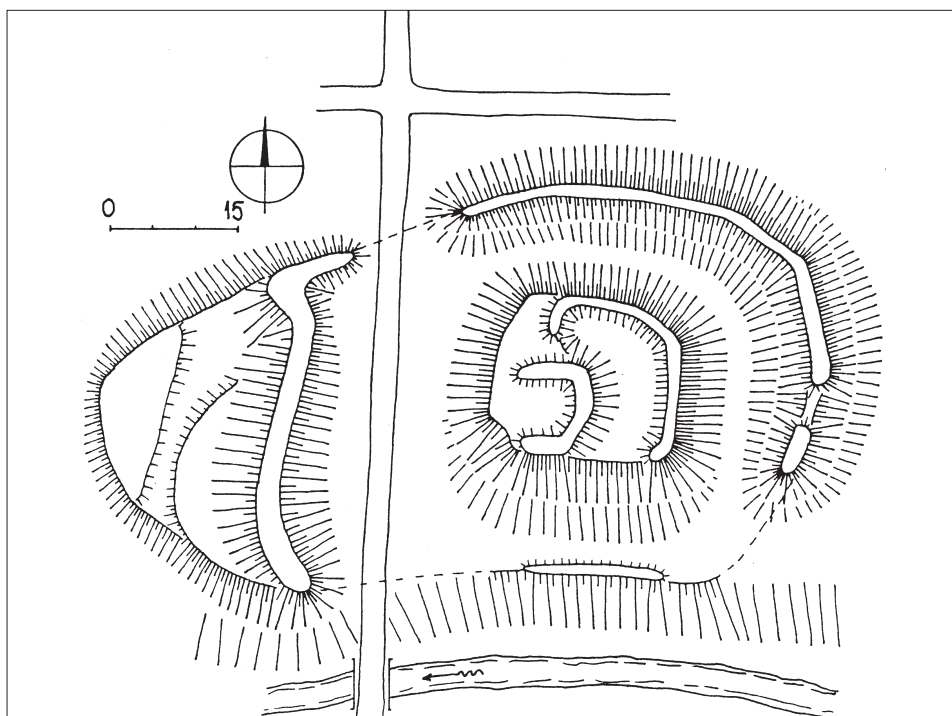

Obr. 8. Tynrau, situační náčrt komplexu zříceniny nad farní vsí Unterthürnau.
 Abb. 8. Thürnau, Lageskizze des Ruinenkomplexes oberhalb des Pfarrdorfs Unterthürnau.

Obr. 9. Gaber, náčrt púdorysu zbytků tvrze a dvora (k. ú. Luden).

Abb. 9. Gaber, Grundrisskizze der Überreste von Feste und Hof (Katastergebiet Luden).

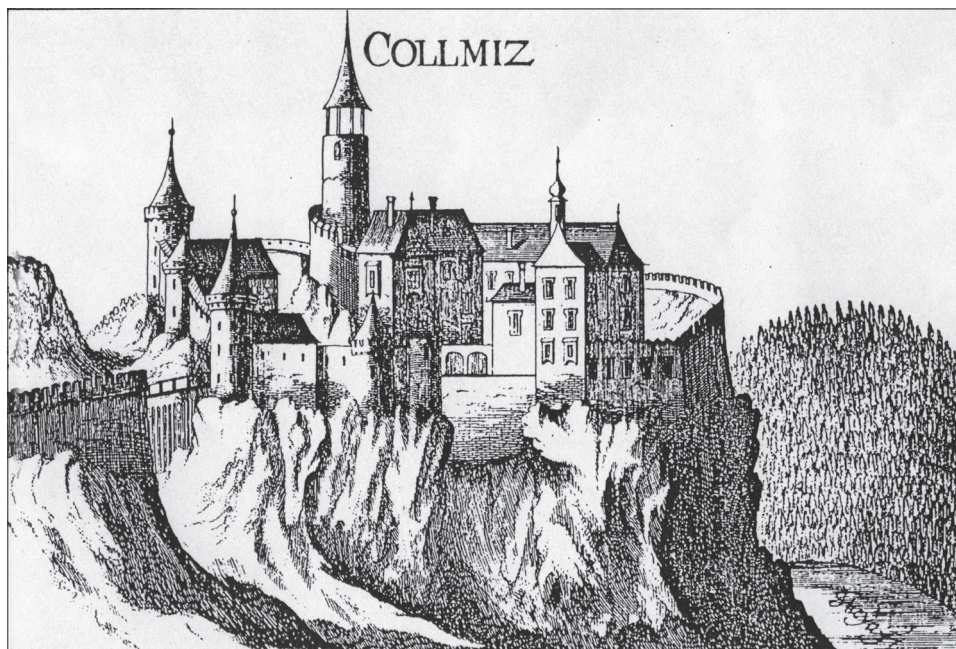
Obr. 10. Nonndorf, terénní náčrt pozůstatků hrádku.

Abb. 10. Nonndorf, Geländeskizze des Hausbergüberrestes.

vytvořen i na západě, před ním je zřetelný systém hrázek po ohradní zdi a staveních rozlehlého dvora. Lehce obdélný obytný areál (28×24 m) vymezila hradba, v níž na jihovýchodě stojí obvodové zdi gotické kaple se zachovanými výběhy žebrových kleneb a lomenými okny se zbytky kružeb. Uprostřed východní elevace se patrně nacházela vstupní brána a zástavba byla podle stop soustředěna na severu. Nejvyšší pahorek tvarem napovídá možné hranolové věži, na niž navazovalo stavení západním a asi i jižním směrem. Lepší poznání dispozice není bez výkopů možné. Predikát von Gaber používal v letech 1327–1405 místní šlechtický rod, ale do konce 15. století sídlo zřejmě zpusťlo. Jeho zázemím byla stejnojmenná vesnice, která zanikla východně od komplexu (Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 291–292). Pozoruhodné osudy měl Gaber za rozbrojů předhusitského období a o zapojení místní základny bojových družin vypráví i J. Pekař (1935, 26, 36, pozn. č. 3 na s. 213), aniž ovšem dokázal místo lokalizovat.

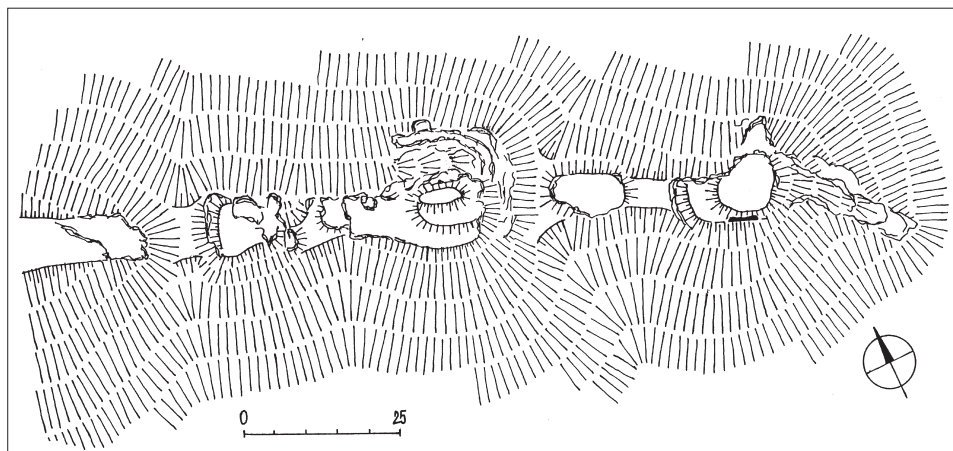
Nepopiratelný charakter dřevohlinitého hrádku měl objekt u Nonndorfu, situovaný rovněž nad Gaberbachem, ale jen na nízké ploché terase levého břehu. Přibližně čtyřboké jádro (22×19 m) se dvěma zkosenými rohy obklopil půdorysně zalamovaný násep, jenž vymezoval i příkop, který však závažně narušila trasa polní cesty. Na západě val souvisel se zhruba trojúhelníkovým útvarem, snad jakýmsi přihrazeným předpolím. Povrch obytného pahorku rámuje hrázka po ohradě a vyvýšené místo v jihozápadním rohu může být stopou věžiště. Poprvé se po „Niwendorfu“ v roce 1188 psal Konrád, ale teprve roku 1395 se vzpomíná sídlo (Haus). Zaniklo za husitských válek, neboť v roce 1455 je uvedeno coby rozbořený hrádek (Schad'n 1953, 185–186; Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 293–294).

Posledním dotčeným sídlem je druhý objekt u osady Kollmitzgraben. K hradu Kollmitz s okrouhlým bergfritem, jehož zřícenina vévodí z levého břehu Dyje krásnému údolí, se zřejmě vztahuje zmínka z roku 1293 o lenním držení zeměpanského hradu pány z Wallsee. V roce 1346 hrad vlastnil Weikard z Winkelu, nicméně někdy po roce 1371 opět připadl vévodovi, jehož správce Jörg Volkersdorfer se zapojil do již zmíněných rozbrojů. Stopy druhého sídla nese ostrý skalnatý výběžek mezi Dyjí a jejím pravostranným přítokem jménem Schweinbach nad západním koncem osady. Sídlo je patrně starší než hrad, ale zda existovalo

Obr. 11. Kollmitz, pohled na hrad od G. M. Vischera z roku 1672.

Abb. 11. Kollmitz, Ansicht der Burg von G. M. Vischer aus dem Jahr 1672.

Obr. 12. Kollmitzgraben, terénní skica hrádku nad západním koncem osady.
 Abb. 12. Kollmitzgraben, Geländeskizze der Burg oberhalb des westlichen Endes der Siedlung.

v době první zmínky o místě (1135) není jisté, ačkoliv odtud údajně pochází střepy datovatelné do 11. (?) až 13. století (Reichhalter–Kühtreiber K. und T. 2000, 228–230).

Velmi úzký skalnatý hřebínek od západu nejprve přetíná 7 m hluboký příkop, za nímž následuje upravené skalisko pro přístup k obydleným částem. Za další prohlubni se nalézá největší díl lokality (25×7 m), který na severu a východě ohraničují strmá skaliska. Přesto se na jeho členité ploše nedochovalo nadpovrchové zdivo. To je v krátkém úseku a s jednostranným lícem patrné až na nejzazším, uměle upraveném skalním útvaru (13×9 m), jenž se však rozkládá za 35 m širokou rozsedinou a o 15 m níže. Malé rozměry a pro komunikační spojení velmi obtížný terén byly zřejmě jednou z příčin, proč byl hrádek nahrazen výše zmíněným hradem.

Zachycené půdorysné náčrty lokalit předložené v této stati nejsou jediné. Další byly publikovány ve výše citovaných článcích, jiné zůstávají v archivu autora. K nim patří např. Liebenberg, Lichtenegg, Vestenötting, Vestenpoppen, Rauhenstein (Weissenalbern), Steinegg, Schmerbach, Rundersburg, Weitersfeld, Starrein, kde literaturou uvažovaný hrádek je násypem nad dlouhým pozdním sklepem, a několik jiných. Výsledky průzkumů potvrzují předběžné závěry (srov. Plaček 1991; 2003), že na obou stranách hranice se vyskytují jak velké kamenné hrady, tak menší zděné lokality, v Rakousích však většinou o něco starší, než u nás. Platí to i pro nevelké objekty hrádků a tvrzí v převládajícím provedení ze dřeva a hlíny. Důvodem je jistý předstih ve vývoji a postavení šlechty v Podunají, přičemž přetrvávání dřevohlinitých konstrukcí u většiny zeměpanských hradů na Moravě nepochybně ovlivňovala tradice. Recepce obytných věží, štítových zdí a hranolových a polygonálních bergfritů na Moravě zčásti kompenzovalo užití válcových věží především v těch částech Waldviertelu, které sousedí s českými zeměmi.

Prameny a literatura

- AČ: Archiv český, sv. XXXVIII, Popravčí a psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457 (Hoffmann, F., ed.). Praha 2000.
- DEHIO, 1990: Dehio-Handbuch, Die Kunstdenkmäler Österreichs, Niederösterreich, nördlich der Donau. Wien.
- KRAHE, F.-W., 1999: Burgen des Deutschen Mittelalters. Grundrisslexikon, Ergänzungsband. Berlin.
- PEKAŘ, J., 1935: Žižka a jeho doba II. Jan Žižka. Praha.
- PETRIN, S., 1984: Der österreichische Hussitenkrieg 1420–1434. Militärhistorische Schriftenreihe, Heft 44. Wien.
- PLAČEK, M., 1991: Vztahy mezi hradním stavitelstvím moravského a rakouského horního Podují. In: Kulturně historické styky jižní Moravy: XX. Mikulovské sympozium 1990, 247–260. Brno.

- 1992: Hradý středního Podyjí, AH 17, 189–203.
- 1997: Rakouský rod pánů z Trnavy (Thürnaui) a jejich vztahy k Moravě, ČMM CXVI, 79–92.
- 2003: Kontaktní vztahy na hranici Moravy a Rakouska a jejich projevy, AH 28, 211–222.
- 2005: Pernegg a Weikertschlag – hrady při rakousko-moravské hranici, AH 30, 235–241.
- PLACH, H., 1977: Aislab – ein mittelalterlicher Hausberg. In: Arbeitsberichte des Kultur- und Museumsvereines Thaya 3, 19–22. Thaya.
- POPRAVČÍ KNIHA, 1993: Popravčí kniha pánů z Rožmberka (Kalný, A., ed.). Třeboň.
- REICHHALTER, G-KÜHTREIBER, K. UND T., 2000: Burgen Waldviertel und Wachau. St. Pölten.
- SCHAD'N, H. P., 1953: Die Hausberge und verwandten Wehranlagen in Niederösterreich. Ein Beitrag zur Geschichte des mittelalterlichen Befestigungswesen und seiner Entwicklung vom Ringwall bis zur Mauerburg und Stadumwehrung. Horn-Wien.
- WIHODA, M., 2007: Vladislav Jindřich. Brno.

Zusammenfassung

Die Oberflächenprospektion von weniger bekannten Adelssitzen im österreichischen Oberen Thayatal

Der Beitrag legt die Ergebnisse der Oberflächenprospektionen von 10 befestigten mittelalterlichen Sitzen im erwählten Gebiet vor und versucht so, die Veröffentlichung *Burgen – Waldviertel und Wachau* von G. Reichhalter und K. und T. Kührtreiber zu ergänzen. Von den behandelten Fundorten am höchsten Punkt des Flusslaufes der Thaya gelegen befindet sich das zweiteilige Relief einer ausgedehnten Burg bei Meires am Gansbach, die der Keramik nach dem 12. Jahrhundert zugeordnet wird. Später war sie ein Lehen des Landesherrn und wurde im Jahr 1474 vernichtet. Das einteilige Burgobjekt Eislab stand auf einem Vorsprung am Ufer der Thaya bei Oberedlitz. Interessant ist die eckig aufgeschüttete, aus dem Ringwall hervortretende Bastei. Als gemauerter Sitz existierte es im Jahr 1369 und ist wohl während den Hussitenkriegen untergegangen. Die zweiteilige gemauerte Burg Gilgenberg stand am Feinitzbach und hatte ihren Namen von der St.-Ägidius-Kapelle, die auf der Kernfläche steht. Ab 1329 schrieb eine mit dem mährischen Adel verwandte Familie über sie und irgendwann vor 1576 ist sie untergegangen. Neben der eingeebneten Vorburg erstreckt sich ein Hof und auf der Ebene am Bach steht ein kleines Schloss.

Auf einem Ausläufer der Hochterrasse der Thaya oberhalb des Dorfes Hohenwart stand die Burg Neuhaus, auch Hohenwartstein genannt. Dem Burgkern wurde von der Seite her eine Vorburg angeschlossen, beide wurden durch einen Doppelgraben und einen ummauerten Schildwall geschützt. Die aus dem 13. Jahrhundert stammende Burg war 1385 wüst, wurde für eine kurze Zeit aber wiederhergestellt. Ein Bergsporn oberhalb der Mährischen Thaya wurde von einer einteiligen Burg mit Schildmauer eingenommen, bei der es sich offenbar um einen älteren, mit Grossau verbundenen Sitz handelte, über die im Jahr 1204 Lintfrid schrieb und die 1419 wahrscheinlich wüst war. Ein Hausberg aus dem 12. Jahrhundert machte sich die Anhöhe oberhalb der älteren Siedlung mit Pfarrkirche in Drosendorf zunutze. Er war der Vorgänger der Burg und der Stadt, nach deren Entstehung er verlassen wurde und am höchsten Punkt errichtete man mit den Spuren des Baus die Johanneskapelle.

Sehr ausgedehnt ist das Relief der Ruine Thürnaui oberhalb des Pfarrdorfs Unterthürnaui. Angehörige des örtlichen Adels ließen sich (ab 1175) in Mähren nieder und von ihnen stammte auch Heilwida, die Gattin von Markgraf Ladislaus Heinrich ab. Während den Hussitenkriegen wurde die Burg wahrscheinlich beschädigt und ging bald unter. Der durch eine starke Ringmauer abgegrenzte Kern nahm das Ende eines Vorsprungs ein und war vom ansteigenden Bergrücken durch einen Doppelgraben getrennt, der dazwischen liegende Wall war wohl ummauert. Nichtsdestotrotz war er vom über ihm liegenden höchsten Punkt bedroht, der deshalb bebaut und am Hang durch eine Ringmauer befriedet wurde, in welche auch ein vorderes Bollwerk hinter einem Halsgraben eingefügt wurde. Über die nördliche Terrasse der Vorburg führte auch ein Weg zur Hinterburg.

Gaber am gleichnamigen Bach ähnelt unseren Festungen. Ein ummauerter Graben trennte sie von einem ausgedehnten Hof und in der Ecke steht die Außenmauer einer gotischen Kapelle. Aus den Jahren 1327–1405 ist uns das örtliche Adelsgeschlecht bekannt und um 1410 war sie Basislager von Kampfgefolgen. Ein Holzlehmiger Hausberg stand bei Nonndorf und ihr vierseitiger Kern war von einem Graben und einem Erdwall umgeben. Sie wird 1395 erwähnt und ging während den Hussitenkriegen unter. Die Spuren eines gegliederten Sitzes auf einem engen Felsrücken bei der Siedlung Kollmitzgraben stammen wahrscheinlich aus dem 12. Jahrhundert, jedoch ist nur im hinteren Teil ein Mauerfragment erhalten geblieben.

Die Ergebnisse der Prospektionen bestätigen ferner die vorläufigen Schlussfolgerungen über gemeinsame Kontakte des Adels auf beiden Seiten der Grenze und einer gegenseitigen Beeinflussung und Inspiration im Bereich der Sachkultur.

